

İslam-Liberalizm İlişkisi: Mustafa Erdoğan Üzerinden Bir Değerlendirme¹

Aytekın ÖZEL*

Giriş

Mustafa Erdoğan Hoca, *İslam ve Liberalizm: Bir Deneme* adlı çalışmasını, “İslâm’ın “liberal” bir yorumunun mümkün olup olmadığı ve bu çerçevede böyle bir yorumun İslâmi literatürde yer alan bazı dayanaklarının gözden geçirilmesi” ve “söz konusu problemin muhtemel cevabına ilişkin bazı ipuçlarına işaret etmek” amacıyla kaleme almıştır. Onun amacı, tarihsel süreçte kurumsallaşmış İslâm’dan ziyade, teorik olarak “İslami öğretinin liberal ilkelerle uyumu ve farklılığı sorunu”dur.² Metin 40 sayfadır ama içeriği yoğun felsefi ve mantıksal mülâhazaları gerekli kılmaktadır. Bizim buradaki sunumumuz, onun bazı yaklaşımlarını kavramsal ve mantıksal düzeyde yeniden yorumlamaya çalışacaktır. Geriye kalan kısımları yorumlamayı bir başka çalışmada ele almaya düşünüyüyoruz.

“Liberalizm ve İslam” Başlığı Bize Ne söyler?: Mantıksal-Kavramsal Bir Analiz

Bilindiği gibi “Liberalizm” ve “İslam” sözcükleri “ve” bağlacıyla bir araya getirildiğinde, biri vahiy ürünü diğeri de insan ürünü olan iki kavramın nasıl

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Fakültesi

birleştirebildiği sorgulanabilmektedir. Bir diğer eleştiride ise, bu şekilde bir araya getirilen iki kavramın birinin diğerine indirgenerek sanki aralarında bir özdeşlik sağlandığı varsayılır.

Öncelikle belirtelim ki ilk eleştiri mantıksal bakımdan anlamsızdır. Çünkü “ve” sözcüğü birleştirmeyi (combination) değil, bir araya getirmeyi (conjunction) ifade eder. Örneğin “ak” ile “kara” sözcüklerini “ve” bağlacıyla kullandığınız vakit onları birleştirmiş olmaz, sadece bir araya getirmiş olursunuz. Aynı şey “baba” ile “oğul” sözcükleri için de geçerlidir. “ve” bağlacıyla bir araya getirilen sözcükler, bazen onlar arasındaki ilişkiyi ima eder bazen de hiçbir ilişkiyi ima etmez. Keyfi olarak “İslam ve Anka Kuşu” desek, ilişkisiz iki ifadeyi sadece bir araya getirmiş oluruz. “İslam ve Anka Kuşu iki lafızdır” dediğimizde lafız terimi onlar için bir yüklem olmuş olur ve böylece başlangıçta ilişkisiz gördüğümüz iki ifade arasında bir bağlantı sağlanmış olur. Ama unutulmamalıdır ki bu, artık iki kavram ilişkisi değil, önerme düzleminde ortaya çıkan bir ilişkidir. Kaldı ki “ve” bağlacı asıl görevini, önermesel mantıkta ifa eder.

Bu çerçevede ikinci eleştiri de anlamını yitirecektir. Çünkü özdeşlik demek, düşünülebilen her şeyin kendi olması demektir. Düşünülebilen her şey, önce kendilik olarak vardır. Normalde özdeşliğin farklı türlerinden bahsedilmektedir. Hangi türü olursa olsun “İslam ve Liberalizm” denildiği vakit, ikisi arasında bir özdeşlikten söz edilemez.

Peki biri ilahi bir din olan İslam ile özünde “bir siyasi ilkeler manzûmesi”³ olan Liberalizm arasında ne tür bir ilişki kurulabilir. İşte bütün mesele, bu ilişkinin tespitinde kendini göstermektedir. Yukarıda Mustafa Erdoğan’dan hareketle kullandığımız uyum ve farklılıkları (aykırılıkları) ifadelerinin içeriklerini tespit etmek, titiz akademik ve entelektüel faaliyeti gerekli kılmaktadır.

Önermesel Mantık Temelli Analizler

Lise mantık derslerinden de hatırlanacağı gibi, modern mantığın temeli olan önerme eklemeleri mantığında beş temel mantıksal bağlaç, bir diğer ifadeyle mantıksal değişmez vardır. Bunlar, değil, ve, veya, ise, ancak ve ancak eklemeleridir. Düşünmenin önemli oranda bu bağlaçlara bağlı kalarak gerçekleştiği kabul edilir.

Biz “İslâm ve Liberalizm” dediğimizde bu iki kavramın içeriği ile ilgili kurduğumuz her önermeye bir doğruluk değeri (doğru ya da yanlış) vererek bir akıl yürütme yapabiliriz. Doğruluk değerleri önce önermelerin içerikleri ile ilgili bir husustur ve içerikler her zaman tartışma konusu olur. Bu iş, özellikle sosyal ve beşeri bilimlerde yorumlama meselesiyle ilgili bir konudur. İki

önermeyi “ve” mantıksal bağlacıyla bir araya getirdiğimizde sadece formel bir şey yapmış oluruz. “ve” değişmezi, önermelere vereceğimiz doğruluk değerlerine göre bize bir doğruluk değeri sunar. Şayet biz iki önermeye doğru doğruluk değerini verirsek, sadece o zaman eldeki bileşik önerme doğru doğruluk değerini alabilir. İşte İslâm ve Liberalizm ile ilgili kurduğumuz önermelerin arasındaki uyum bu noktada ortaya çıkacaktır. Şayet “ve” mantıksal bağlacıyla bir araya getirdiğimiz önermelerden birine yanlış doğruluk değerini verirsek, farklılık işte tam da oradadır.

Mustafa Erdoğan’ın tespitiyle söylersek, Liberalizm bir ideoloji değildir. Burada ideolojiden kasıt, “toplumsal ve siyasal hayata ilişkin olan, Popper’ci anlamda kapalı ve normatif bir düşünce sistemidir. İdeolojinin “kapalı”lığı, onun hakikat tekelciliği –yani her şeyi açıklama iddiası- güttüğü için hiçbir farklı/rakip görüşe müsamaha etmemesi anlamına gelir... İdeoloji aynı zamanda “kapsayıcı” bir kurgudur; yani insanî ve toplumsal-siyasal varoluşun bütün boyutlarını kapsama iddiasındadır... Liberalizm işte bu anlamda bir ideoloji değildir; o daha ziyade bir siyasi ilkeler manzumesidir. Dolayısıyla liberalizmin tüm toplumsal alanı kapsayan normatif bir projesi yoktur.”⁴

Mustafa Erdoğan’ın haklı olarak belirttiği gibi, İslam da bir ideoloji değildir.⁵ O bir dindir. Kur’an ve sünnet yoludur. Dolayısıyla İslam ile liberalizm birbirine rakip de değildir. Kanaatimizce teorik olarak bu böyledir.

Ancak başka bir kanaate göre, yani siyasal İslam olgusu bakımından din ideolojileştirilebilmiştir. Bu şu demektir: İslâm insanî ve toplumsal-siyasal varoluşun bütün boyutlarını kapsamaktadır. Bu anlamda İslam bize yeter. Zira İslam tek hakikattir. Evet, bu bir argümandır.

İslam’ın hakikat olduğu görüşü ile liberalizmin hakikat iddiasının bulunmaması, çelişen durumlar değildir. Ancak siyasal İslam olgusunun bu argümanı, oldukça ince analizleri gerekli kılmaktadır. Sondan başlarsak; evet İslam biricik hakikattir. İbn Rüşd’ün perspektifinden söylersek, şeriat ve hikmet (felsefe), bu hakikatin iki farklı izah tarzıdır. Anti parantez olarak söylemeliyim ki onun bu görüşü maalesef din ile felsefe aynı hakikatin iki farklı izah tarzıymış gibi kabul edilmiştir. Oysa bu yanlıştır. Şeriat ile felsefe aynı hakikatin iki farklı izah tarzıdırılar.* Hikmet ve şeriat sözcüklerine bağlı kalarak İbn Rüşd’den nakledersek, “Hikmet, şeriatın arkadaşı ve sütkardeşidir... Ayrıca ikisi tabiatları itibariyle kardeş, cevherleri ve özleri itibariyle iki dostturlar.”⁶

Şeriat sözcüğü ile din sözcüğü özdeş sözcükler değildir. Din daha genel, şeriat ise daha özeldir. Din, akıllı insanları kendi istekleriyle dünya ve âhîret iyiliğine götüren, peygamberlerin Allah’tan aldıkları vahiy ve ilhamlarına dayanan ilahi ilkeler manzumesidir. İşte bu İslam’dır. Bu anlamda İslam, insanlığa

bir dünya görüşü sunar. Şeriat ise, tanımladığımız dini ilkelerden hareketle çıkarımladığımız -ki çok boyutlu ve komplekstir- dini bilgilerdir.

Söz konusu metninde İbn Rüşd, şeriat bakımından mantık ve felsefeyi değerlendirmeye başlarken mubah, mendub, vacib gibi⁷ Fıkıh literatürünün kavramlarını kullanmaktadır. Zaten kendisi de aynı zamanda bir fakihdir. İşte bu sözcüklerden örülü şeriat, dini bilgileri oluşturmaktadır. Yani şeriatteki görüşler dine bağlı kalarak mantıksallık-tutarlılık ölçüsünde değişebilecek bilgilerdir.

Dolayısıyla din ile dini bilgiyi birbirinden ayırmalıyız.⁸ Bir başka deyişle, din ile insanların dinden anladıkları arasında her zaman için tam bir örtüşmeden (mutabakat) söz edemeyiz. Çünkü ikisi arasında mantıksal bir zorunluluk yoktur. Mantıksal mümkünlük vardır. Bu çerçeveden yola çıkarak Din'den hareketle liberal bir şeriat ve felsefenin imkânı da mantıksal olarak mümkün olacaktır.

Ne var ki, Din'den hareketle liberal bir şeriat ve felsefeyi reddeden birine bunu dayatmak özgürlük karşıtı bir tutum olacaktır. Bir insan dindar olmayabilir veya dini reddedebilir. Mustafa Erdoğan Hocanın dilinden genel çerçevede söylersek “bireylerin irade ve tercihlerinden bağımsız olarak kapsayıcı kurgular önermek özgürlük karşıtıdır.”⁹ Şunu söylemeliyiz ki liberal bir şeriat ve felsefe tasavvuru, liberal ilkelerin¹⁰ doğası gereği kapsayıcı bir kurgu olmayacaktır. Çünkü liberal bir şeriat ile mevcut liberal teorisyenlerin üzerinde uzlaştıkları ilkeler, mümkün olduğu ölçüde çatışmayacak, çatışsa bile uzlaşmayı bulmak için iki taraflı olarak yeniden yorumlanacaktır. Bu, İbn Rüşd'ün şeriat ile felsefe çatıştığında önerdiği çözüm önerisine benzer bir çözüm önerisi değil midir?

Buraya kadar siyasal İslam olgusunun ortaya attığı görüşün sonundan başlayarak geldik. Şimdi de argümanın geriye kalan, İslâm, insanî ve toplumsal-siyasal varoluşun bütün boyutlarını kapsamaktadır. Bu anlamda İslam bize yeter kısmını analiz edelim. Şimdi İslâm, insanî ve toplumsal-siyasal varoluşun bütün boyutlarını kapsamaktadır ne demektir? Argümanın bu kısmına Kur'an'ı anlamada kullanılan bir yöntemin eleştirisiyle cevap vereceğim.

Şimdilerde pek olmasa da, geçmişte bazı yorumlarda, herhangi bir doğabilimsel teori ortaya atıldığında, “bak bu kuram zaten Kur'an'da var, Kur'an bunu daha önceden söylemiş” denilmiştir. Ve o zamana kadar da o tezinin Kur'an'da bulunduğu dair hiçbir âlimden de bir görüş işitilmemiştir. O tezinin Kur'an'da bulunması, mümkün de olabilir; mümkün olmayabilir de. Ama nerden bakarsak bakalım söz konusu teori ileriki zamanlarda yanlışlanırsa, Kur'an'a risk aldığımız oluruz.

Günümüzde ise artık anladık ki Kur'an, doğa bilimlerini öğretme makamında değildir. Hiçbirimiz Hz. Perygamber'in bize, Fizik, Kimya, Tıp, Mühendislik Cebir veya Analitik Geometri öğretmesi beklentisi içerisinde de değiliz. Bu alanların bir kısmıyla ilgili Kur'an'da ve hadislerde var olan bilgiler arazî olup, dinin özüne ve cevherine yönelik değildir.¹¹

Günümüzde insanî ve toplumsal-siyasal varoluşlarla ilgili sosyal ve beşerî bilimler çalışma yapmaktadırlar. Dolayısıyla doğa bilimleri hakkında vardığımız bu hüküm, sosyal ve beşerî bilimler için de geçerli olmalıdır. İslam dini, ne doğa bilimlerini ne de insani ve sosyal bilimleri öğretmek için gönderilmiştir.¹² Bu nedenle insanî ve toplumsal-siyasal varoluşlarla ilgili diğer sosyal-beşerî bilimler içinde yer alan siyaset bilimine de kulak vermeliyiz. Belki de, İbn Rüşd'den yola çıkarak söylersek, zaten zaman zaman kullanmakta olduğumuz bu bilimlerle dini bilgilerimiz arasındaki uyumu gözetmeliyiz.

Bunu biraz da şunun için söylüyorum: İslam düşüncesinde şeriat çok büyük bir hukuk sistemi doğurmuştur ve o, yaşamın maddi ve manevi büyük bir alanıyla ilgilidir. Geleneksel İslam düşüncesinde siyaset felsefesi ve bilimi olarak gelişme, şeriat kadar değildir. O tür düşünceler, Mustafa Erdoğan'ın da işaret ettiği¹³ gibi, daha çok devlet adamlığı tiplerine, milletlerin özelliklerine, devlet adamlarına dini ve ahlaki öğütlere yöneliktir. Dolayısıyla İslâm'ın temel referanslarından hareketle çağdaş siyaset felsefesi ve bilimine konu olabilecek teoriler üretmek, çalışılacak bir konudur.

Kanaatimizce siyasal İslam'ın bu görüşü, bir tür dini bilginin pratiğe aktarılma çabası olarak doğmuştur. Hem arazî tikel verilerden hareketle bir genelleme çekerek, mantık diliyle söylersek, tikelden hareketle tümel yargılara vararak bir mantık yanlışı yapmakta, hem de akademik politik dili okuyamamaktadır.

Artık şunu söyleyebiliriz:

Birinci Önerme: İslam bir ideoloji değildir (D)

İkinci Önerme: Liberalizm bir ideoloji değildir. (D)

(İslam bir ideoloji değildir ve Liberalizm bir ideoloji değildir) bileşik önermesi doğru bir önermedir. Dolayısıyla siyasi ilkeler manzumesi olan liberalizm ile ilahi ilkeler manzumesi olan İslam rakip ideolojiler olarak görülemez.

İslam Bir Siyaset midir?

Mustafa Erdoğan, bu şekilde bir başlık atarak, "İslam'ın aynı zamanda bir "hukuk" ve özellikle bir "siyaset" olduğu görüşü de nihayet "bir okuma biçimi"nin sonucudur." der.¹⁴ Bu sözü ciddiye aldığı için söylüyorum; aslında

“İslam siyasettir” demek, bir indirgeme yapmak demektir. Bu da bizi yanlış sonuçlara götürebilir. Örneğin; aşkın olanı insani olana indirgeme riski doğar. Bu önerme, içerik bakımından yanlış bir önermedir. Ama bunlara ilaveten “İslam siyasal hayata dair bir şeyler söyler” dersek, İslam bir ilahi ilkeler manzumesi olduğundan, doğru bir önerme söylemiş oluruz. Hz. Peygamberin siyasal kişiliği ve bu bağlamda örnekliliği dikkate alınacak bir husustur.

Mustafa Erdoğan’ın “İslami” denebilecek bir siyaset teorisinin ve bir sosyopolitik kurumsal modelin varlığı son derece şüphelidir” demesi doğru bir yargıdır. Ancak onun şeriata özel vurgu yaparak, “Verili bir kurallar bütünü olarak “Şeriat”ın İslamiyet’in nihai hukuku olması mantıken zorunlu değildir. Ya da fıkıh İslam’ın hukuk konusundaki son sözü değil, fakat daha ziyade “tarihsel” görünümüdür.”¹⁵ demesi, biraz açıklanmalıdır. Gerçekten de bir yönüyle tüm ilahi dinlerin ortak adı olan İslam’ın peygamberlerinin farklı şeriatlarından söz etmek mümkündür. İbrahim’in şeriati, Musa’nın şeriati ile Muhammed A.S.’in şeriatının birebir örtüştüğünden söz edemeyiz. Bu bize şeriatlardaki değişkenliği göstermektedir. Bu nedenle şer’î deliller olan Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyasın üzerine yeniden düşünülmalıdır. Yeni şeriatlar üretmek mümkündür. Özellikle liberal ilkeler ışığında kıyas ve içtihat konusu ayrı bir çalışmada ele alınmalıdır.

Müslümanlar ve Hilafet

Siyasal İslam olgusu modern döneme ait bir olgudur. Hilafet ise şu veya bu şekilde Müslümanların gündeminde olmuş ve modern dönemde ilga edilmiş dinî-dünyevî bir müessesedir.

Mustafa Erdoğan bu konuyu, tarihsellik-evrensellik karşıtlığından hareketle açıklama yoluna gitmiştir. Ona göre hilafet, bir form olarak sonraki nesiller için bağlayıcılığı bulunmayan bir kurumdur. Hatta bu konuda, kendisi bir siyasal İslamcı olarak kabul edilmeyen ve esnek görüşlere sahip olan Fazlur Rahman’ın görüşlerine de katılmamaktadır. Fazlur Rahman’a göre, ulusal İslami demokrasilerin istişari nitelikte uluslar arası bir meclis kurmaları uygundur. Bunu belirten Erdoğan, şöyle demektedir: “Bu farklılığa rağmen, ideolojik İslam yaklaşımı tüm toplumsal-siyasal alanın dinden hareketle düzenlenmesi gerektiği görüşünde birleşmektedir. Bunun ise –Fazlur Rahman örneğinde- demokratik olsa da, liberal bir İslam yorumu sayılması oldukça zordur.”¹⁶ Esasen Erdoğan’ın bu görüşü kapalıdır. Fazlur Rahman siyasal İslamcı sayılmıyorsa onun ayrı bir ideolojik İslam yorumu mu vardır? İkincisi, Erdoğan sanki ideolojik siyasal İslam ile tarihsel-geleneksel olan Hilafet müessesesini aynı kategoride değerlendirmektedir? Oysa bunlar farklı kategorilerde ele alınmalıdır.

Kanaatimizce Erdoğan bazı yorumlarında, evrensellik-tarihsellik karşıtlığından yararlanmaktadır. Her tarihsel olan günümüz açısından elverişsiz midir veya elverişli hale getirilemez mi? Genelde Müslüman bireylerin, özelde ise Sünni, Müslüman dünyanın Dört Halife dönemine özlem duyarak, kendi irade ve tercihlerinden kaynaklanarak, kendi içlerinde işletecekleri, ideolojik olmayan, kapsayıcı kurgular önermeyen bir toplumsal-siyasal çağdaş bir hilafet müessesesi neden mümkün olmasın ki? Bu tür bir kurum, liberal teorisyenlerden hareketle belirlenen liberal ilkelerin hangisiyle uyuşmayacaktır ki?

Sonuç Yerine

Buraya kadar Mustafa Erdoğan hocanın görüşlerinden katıldıklarımızı destekleyerek yorumlamaya çalıştık. Sorun olarak gördüğümüz birkaç hususa da sorular yönelttik. Erdoğan Hocanın siyasal İslam olgusuna yönelttiği eleştiriler yerindedir. Bu noktada Liberalizm ve İslam arasındaki uyum arama çabası, Müslüman entelektüellere yeni ufuklar açmaktadır. Ancak hilafet konusu, siyasal İslam olgusundan ayrıca değerlendirilmelidir. Çünkü Müslümanlar açısından dört halife, diğer tüm ulemeden daha kıymetlidir. Bu nedenle onların üstlendikleri misyon, liberal ilkeler ışığında yeniden anlaşılmalı ve yorumlanmalıdır.

Notlar

- 1 Bu yazı daha önceden, 2-4 Kasım 2012 tarihinde gerçekleştirilen “Hangi Liberalizm” konulu Liberal Düşünce Kongresinde sözlü olarak sunulmuş olup, ilk kez burada yayınlanmaktadır.
- 2 Mustafa Erdoğan, *İslam ve Liberalizm: Bir Deneme*, Liberte yay., Ankara1999, ss. 5, 6. Normalde “uyumu” ve” farklılığı” ifadeleri kalın punto ile yazılmamıştır. Biz vurgu ifade etmesi bakımından bunu yaptık.
- 3 Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 8.
- 4 Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, ss. 7, 8. Bu bilgiler için Erdoğan, Heywood’u referans olarak kullanmıştır. Bk: Andrew, *Political Ideologies*, (London:Macmillan, 1992), s. 7. Bir başka çalışmada liberalizm ideoloji olarak belirtilmiştir. Ancak orada Mustafa Erdoğan’ın tanımladığı anlamda ideoloji tanımlanmamıştır. Liberalizm aslında meta-ideoloji olarak da görülebilir. Bk. Andrew Heywood, *Siyaset*, çev., Bekir Berat Özipek, Bican Şahin, Mete Yıldız, Zeynep Kopuzlu Bahattin Seçilmişoğlu Adres yayınları, Ankara 2007, s. 60.
- 5 Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 8.
- * Bu ifadedeki hakikat, dindir.
- 6 İbn Rüşd, *Faslû'l-Makâl*, çev. Bekir Karlığa, İstanbul 1992, s. 115.
- 7 İbn Rüşd, *a.g.e.*, s. 63.
- 8 Bu konuda bk., Abdülkerim Sürüş, “Dinî Bilginin Evrimi ve Çağdaşlaşma”, çev. Kenan Çamurcu, *Bilgi ve Hikmet*, Güz-1994/8, ss. 76-82.
- 9 Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 8.

- ¹⁰ Liberal teorisyenlerin üzerinde uzlaştıkları ilkeler nelerdir? Bk: Atilla Yayla, *Liberalizm*, İstanbul 2003, ss. 146-209.
- ¹¹ Abdülkerim Sürüş, “Minimum ve Maksimum Din”, *Fecre Doğru*, yıl: 4, sayı: 38, Aralık 1998, ss. 14-18.
- ¹² Abdülkerim Sürüş, “Minimum ve Maksimum Din”.
- ¹³ Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 13.
- ¹⁴ Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 11.
- ¹⁵ Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, s. 11.
- ¹⁶ Mustafa Erdoğan, *a.g.e.*, ss. 14, 17, 18.